

TOPLUMSAL UYUMUN İNŞASINDA KÜLTÜREL ZEKÂ VE DİNSEL HOŞGÖRÜ: TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Cultural Intelligence and Religious Tolerance in the Construction of Social Cohesion: An Examination in the Context of Turkish-Islamic Culture

Melike ERDOĞAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi,
Elazığ/ Türkiye
melikeerd46@gmail.com

Rahime ÇELİK

Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Elazığ/ Türkiye
rahime23@gmail.com

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 22.04.2026

Kabul Tarihi / Date Accepted: 19.06.2026

Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2026

DOI: 10.71096/cakutad.1936197

İntihal | Plagiarism

Bu makale, *intihal.net* yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Değerlendirme | Peer-Review

İki Hakem / Çift Kör Hakem

Double anonymized - Two External

Atıf | Citation

Erdoğan, M. & Çelik, R. (2026). Toplumsal Uyumun İnşasında Kültürel Zekâ ve Dinsel Hoşgörü: Türk-İslam Kültürü Bağlamında Bir İnceleme. *ÇAKUTAD*, 6 (2). s. 62-80.

Telif Hakkı | Copyright

(CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve yazarının sorumluluğunda olduğu beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Etik Kurul İzni | Ethics Committee Permission

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır.

Ethics committee permission is not required for this study. No research has been conducted on any living creature (human or animal).

Finansman ve Çatışma Beyanı | Grant Support and Conflict of Interest

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

The author of the article declares that there is no financial conflict of interest with any institution, organization, or person related to this study and that there is no conflict of interest between the authors.

Yazar Beyanı | Author's Statement:

- Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır. / The authors contributed equally to this work.
- Bu çalışma 2026 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yayımlanan "Üniversite Öğrencilerinin Dinsel Hoşgörü ve Kültürel Zekâ Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinin literatür kısmından genişletilerek üretilmiştir.

Öz

Bu çalışmada, kültürel zekâ ile dinsel hoşgörünün toplumsal uyum üzerindeki etkisini incelemek ve söz konusu ilişkiyi Türk-İslam kültürü perspektifinden değerlendirmek amaçlanmıştır. Günümüzde küreselleşme ve artan toplumsal çeşitlilik, farklı kültür ve inanç gruplarının bir arada yaşamasını yaygınlaştırmıştır. Bu durum toplumsal barışın korunmasında yeni ihtiyaçları ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda kültürel zekâ ve dinsel hoşgörü, birlikte yaşama kültürünü güçlendiren iki önemli kavram olarak ele alınmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve doküman incelemesi kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle kültür, kültürel zekâ, kültürel zekânın alt boyutları, din-kültür ilişkisi ve dinsel hoşgörü kavramları kuramsal çerçevede açıklanmıştır. Kültürel zekâ, bireyin farklı kültürel ortamlara uyum sağlayabilme ve etkili iletişim kurabilme kapasitesi olarak değerlendirilir. Metabilişsel, bilişsel, motivasyonel ve davranışsal boyutlardan oluşan bu yapının, empati geliştirmesine ve kültürlerarası çatışmaları daha yapıcı biçimde yönetmesine katkı sunduğu görülmüştür. Dinsel hoşgörü ise bireyin yalnızca kendi inancını yaşama hakkını değil, farklı inançlara sahip bireylerin varlığını kabul etmesini, onların inanç özgürlüğüne saygı göstermesini ve farklılıklarla birlikte yaşayabilmesini ifade etmektedir. Ayrıca çalışmada Türk-İslam kültüründe hoşgörü anlayışının tarihsel kökleri incelenmiştir. Ahmet Yesevî, Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre gibi şahsiyetlerin sevgi, adalet ve insan merkezli yaklaşımlarının toplumsal uyuma katkısı vurgulanmıştır. Sonuç olarak kültürel zekâ ile dinsel hoşgörünün toplumsal uyumu destekleyen iki önemli unsur olduğu, her iki değer geliştirilmesinin toplumsal bütünleşmeyi, karşılıklı anlayışı ve barış kültürünü güçlendireceği düşünülmüştür. Özellikle eğitim, dinler ve kültürler arası etkileşim yoluyla bu alanların desteklenmesi, toplumlarda daha kapsayıcı ve uyumlu bir sosyal yapının oluşmasına katkı sağlayacağı öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kültürel zekâ, dinsel hoşgörü, toplumsal uyum, bütünleşme, Türk-İslam kültürü.

Abstract

This study aims to examine the effects of cultural intelligence and religious tolerance on social cohesion and to evaluate this relationship from the perspective of Turkish-Islamic culture. In today's globalized world, globalization and increasing social diversity have increased the frequency of interactions among different cultural and religious groups and necessitated their coexistence. This situation has created new needs for the preservation of social peace. In this context, cultural intelligence and religious tolerance are considered two important concepts that strengthen the culture of coexistence.

The study employed qualitative research methods, specifically literature review and document analysis. Within the theoretical framework, the concepts of culture, cultural intelligence, the sub-dimensions of cultural intelligence, the relationship between religion and culture, and religious tolerance were examined. Cultural intelligence is regarded as an individual's capacity to adapt to different cultural environments and to communicate effectively with people from diverse cultural backgrounds. It has been observed that this construct, consisting of metacognitive, cognitive, motivational, and behavioral dimensions, contributes to the development of empathy and the constructive management of intercultural conflicts.

Religious tolerance, on the other hand, refers not only to an individual's right to practice their own beliefs but also to accepting the existence of individuals with different beliefs, respecting their freedom of belief, and living together despite differences. Furthermore, the historical roots of the understanding of tolerance in Turkish-Islamic culture were examined, and the contributions of figures such as Ahmet Yesevi, Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Velî, and Yunus Emre to social cohesion were emphasized through their love-based, justice-oriented, and human-centered approaches.

As a result, it is concluded that cultural intelligence and religious tolerance are two important factors supporting social cohesion and that the development of these values can strengthen social integration, mutual understanding, and a culture of peace. In particular, promoting these areas through education and fostering interreligious and intercultural interaction are likely to contribute to the development of more inclusive and harmonious societies.

Keywords: Cultural intelligence, religious tolerance, social cohesion, integration, Turkish-Islamic culture.

Giriş

Toplumsal uyum, ortak bir dil ve belirli bir hukuki düzen temelinde, farklı kimlik ve özelliklere sahip bireylerin bütünleşmesini ifade eden bir kavramdır (Keskinel ve Doğan, 2020, s. 56). Günümüzde toplumsal barışa olan gereksinim arttıkça, “hoşgörü” ve “birlikte yaşama kültürü” gibi değerler daha fazla önem kazanmaktadır. Bu bağlamda farklılıkların bir çatışma unsuru olarak değil, toplum için bir zenginlik kaynağı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim dil, din, ırk, düşünce ve yorum farklılıklarına anlayış göstermek, bu çeşitliliğin korunmasına ve devam etmesine imkân sağlamaktadır (Erkal, 1992, s. 22).

Küreselleşmenin de etkisiyle farklı kültürlerin bir arada yaşaması giderek yaygınlaşmış, bu durum çokkültürlü toplumların daha belirgin hale gelmesine yol açmıştır (İbiş, 2018, s. 20). Kültürel çeşitlilik ve çokkültürlülük, özellikle Sanayi Devrimi sonrasında hız kazanan göç hareketleri, kentleşme ve küreselleşme süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Özen, 2021, s. 339). Bununla birlikte çokkültürlü toplumlarda, kültürel ve dinî farklılıkların yanlış yorumlanması, radikal eğilimlerin artması, azınlık grupların dışlanması ve çoğunluk-azınlık ilişkilerinde güç dengesizlikleri gibi çeşitli sorunlar ortaya çıkabilmektedir (Karimullah ve Sugitanata, 2023, s. 77-78). Kültürel ve dinsel çeşitliliğin artması, toplumlara zenginlik kazandırmasının yanında, farklılıkların doğru yönetilemediği durumlarda çatışma ve sosyal ayrışma risklerini de beraberinde getirebilmektedir. Bu nedenle bireylerin farklılıklara saygı duyması, karşılıklı anlayış geliştirmesi ve birlikte yaşama kültürünü benimsemesi toplumsal barışın temel koşullarından biri olarak değerlendirilmektedir. Toplumsal barışın sürdürülebilmesi açısından bireylerin hem kültürel farklılıklara uyum sağlayabilmesi hem de dinî farklılıklara hoşgörü gösterebilmesi önem taşımaktadır.

Bu noktada kültürel zekâ kavramının toplumsal uyum açısından önem taşıdığı söylenebilir. Kültürel zekâ bireyin, farklı kültürel ortamlarda ya da çok kültürlü durumlarda birbirinden oldukça farklı ipuçlarını toplama, yorumlama ve bunlara uygun biçimde hareket etme ve etkili iletişim kapasitesini yansıtır (Earley ve Peterson, 2004, s. 105). Farklı kültürleri tanıyabilen ve anlayabilen bireylerin, dinî ve sosyal farklılıklara karşı daha açık fikirli, empatik ve saygılı tutum geliştirmeleri beklenmektedir. Bu durum, toplumsal uyumun güçlenmesine ve barış kültürünün yaygınlaşmasına katkı sağladığına işaret etmektedir.

Toplumsal barışın sağlanmasında öne çıkan temel değerlerden bir diğeri de dinsel hoşgörü olduğu değerlendirilmektedir.

Dinsel hoşgörü, bireyin ibadet biçimleri ve inançları farklılık gösterse bile diğer insanların dinlerini kabul edebilme ve onlara karşı anlayış gösterebilme yetisini ifade eder. Karfi’ye (2010) göre dinsel hoşgörü; kişinin kendi inanç ve değerlerinin farkında olması ve bu farkındalığı kolaylık, anlayış, çatışma ya da nefret olmaksızın içselleştirmesidir (Sarkin Fada ve diğerleri, 2017, s. 98).

Dinsel hoşgörü, bireyin yalnızca kendi inanç ve ibadet anlayışının değil, toplum içinde farklı düşünce, inanç ve yaşam biçimlerine sahip insanların da var olduğunun farkında olması ve bu farklılıklara saygı ile yaklaşabilmesi anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda, bireylerin kendileri gibi düşünmeyen ya da inanmayan kişilere karşı dışlayıcı tutumlar geliştirmesini engelleyen önemli bir yaklaşımdır (Kalın, 2017 s. 32). Dinsel hoşgörünün geliştiği toplumlarda karşılıklı güven, sosyal bütünleşme ve huzur ortamı güçlenirken; hoşgürsüzlük ise ayrımcılık, dışlama ve toplumsal gerilimlere yol açabilmektedir.

Kültürel ve dinsel çeşitliliğin giderek arttığı günümüzde, toplumsal uyumun sağlanmasında kültürel zekâ ve dinsel hoşgörünün nasıl bir rol oynadığı ve bu iki kavramın toplumsal barışa katkısının ne olduğu önemli bir araştırma problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın

amacı, kültürel zekâ ile dinsel hoşgörünün toplumsal uyum üzerindeki etkisini incelemek ve söz konusu ilişkinin Türk-İslam kültürü perspektifinden nasıl şekillendiğini ortaya koymaktır. Ayrıca kültürel zekâ ve dinsel hoşgörünün geliştirilmesi ve toplumsal barışın güçlendirilmesinde bu iki kavramın rolünü değerlendirmek amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın özgün yönü, kültürel zekâ ve dinsel hoşgörü gibi çoğunlukla ayrı alanlarda incelenen iki kavramı aynı çerçevede ele alarak toplumsal uyum bağlamında değerlendirmesidir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve literatür taraması kullanılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle ele alınmış, kavramlar arasındaki ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun için kültür, kültürel zekâ, kültürel zekânın alt boyutları, kültür-din arasındaki ilişki ve dinsel hoşgörü kavramlarına değinilmiştir. Ayrıca Türk-İslam kültüründe hoşgörü anlayışına dair kaynaklar incelenerek çalışma konusu toplumsal uyum açısından yorumlanmıştır.

Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve literatür taraması kullanılmıştır. Araştırma kapsamında kültürel zekâ, dinsel hoşgörü, toplumsal uyum ve Türk-İslam kültüründe hoşgörü anlayışına ilişkin ulusal ve uluslararası literatür incelenmiştir. Kitap, makale, tez ve raporlar doküman incelemesi tekniğiyle değerlendirilmiştir. Kaynaklar kültürel zekâ, dinî/dinsel hoşgörü, toplumsal uyum, çokkültürlülük ve Türk-İslam kültürü anahtar kelimeleri üzerinden taranmıştır.

Araştırmada ağırlıklı olarak 1990-2025 yılları arasında yayımlanan bilimsel çalışmalar dikkate alınmıştır. Bununla birlikte, konunun kuramsal temelini oluşturan daha eski kaynaklar da çalışmaya dâhil edilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu süreçte öncelikle literatürde yer alan temel kavramlar ve temalar belirlenmiş, ardından kültürel zekâ, dinsel hoşgörü ve toplumsal uyum arasındaki ilişkiler ilgili çalışmalar doğrultusunda sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Bulgular, araştırmanın amacı doğrultusunda yorumlanmış ve Türk-İslam kültürü perspektifinden tartışılmıştır.

1. Kültür

Kültürel zekâyı açıklayabilmek için öncelikle kültür kavramının ele alınması gerekmektedir. Kültür, toplumsal yaşamda yaygın biçimde kullanılan ancak tanımlanması güç olan bir kavramdır. Bu nedenle farklı disiplinlerden araştırmacılar kültürü; toplumsal miras, yaşam tarzı, değerler ve davranışlar çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır (Oğuz, 2011, s. 123). UNESCO'nun 1982 Meksika Kültür Politikaları Bildirgesi'ne göre en geniş tanımıyla kültür; sanat, yaşam tarzı, değerler, gelenekler ve inançları kapsayan, bir toplumu tanımlayan maddi ve manevi unsurların bütünüdür. Etimolojik olarak kültür kelimesi Latince "cultura"dan türemiş, Arapçada ise "se-kâ-fe" karşılığıyla ifade edilmiştir (Sağır, 2018, s. 50). Ziya Gökalp'in "hars" kavramıyla açıkladığı kültür, yerleşik yaşamla ilişkilendirilerek üretim ve tarım faaliyetlerini ifade eden "ekin" kavramıyla da bağlantılıdır (Durmuş, 2014, s. 270).

Kültür; bireysel gelişim, bu gelişimi sağlayan süreçler ve sanatsal/entelektüel üretimler olmak üzere üç düzeyde incelenirken sosyoloji ve antropoloji bilimi, kültürü toplumun tüm yaşam biçimini kapsayan geniş bir yapı olarak değerlendirmiştir (Williams, 1993, s. 9-10). Felsefe, teoloji ve psikoloji gibi farklı alanların da katkısıyla bireyleri bir arada tutan değerler inançlar ve kimlik unsurlarını içeren bütüncül bir yapı olarak tanımlanmıştır (Saylık, 2019, s. 1861-1862).

Kültürün öğeleri toplumdan topluma farklılık göstermekle birlikte, tüm kültürlerde ortak bazı temel unsurlar bulunmaktadır (Köse, 2016, s. 35). Bu unsurlar arasında din, inanç sistemleri, değerler, dil, normlar, gelenekler, sanat, sosyal yapı ve eğitim gibi bileşenler yer almakta (Aksoy, 2015, s. 22-23); ayrıca doğal çevre ve demografik yapı da kültürün oluşumunda etkili olmaktadır (Özer, 2015, s. 65-66).

Kültürün temel özellikleri arasında toplumsallık, kuşaktan kuşağa aktarılma, işlevsellik, çeşitlilik, değişkenlik ve tarihsellik yer almaktadır (Turan, 1990, s. 20-27). Kültür, geçmiş ile gelecek arasında süreklilik kuran dinamik bir yapı olup bireylerin etkileşimleri sonucunda sürekli yeniden üretilir ve gelişir (Güvenç, 2015, s. 130-135). Aynı zamanda öğrenilen, paylaşılan ve simgeler aracılığıyla aktarılan bir sistemdir (Mercan, 2016b, s. 4). Bu yönüyle kültür; toplumsal, değişken ve bütünleştirici bir özellik taşımaktadır (Güvenç, 2015, s. 146).

Kısaca Güvenç'in (2015) de tanımıyla kültür, bir toplumun kimliğini yansıtan adeta coğrafi bir harita gibidir. Hem toplumu şekillendiren bir düşünce biçimi hem de toplumsal süreçlerin ürünü olan bir yaşam düzenidir.

2. Kültürel Zekâ

Kültürel zekâ, zekânın bir alt boyutu olduğundan öncelikle zekâ kavramının tanımlanması gerekmektedir. Zekâ üzerine yapılan çalışmalar; Binet, Guilford, Spearman, Terman, Thurstone ve Thorndike gibi kuramcılarla yaklaşık yüz yıllık bir geçmişe sahiptir (Earley ve Ang, 2003, s. 1). Zekâ; psikoloji, eğitim, sosyoloji ve kültürel çalışmalar gibi farklı disiplinlerde ele alınmış (Göktürk, 2023, s. 1910), genel olarak bireyin düşünme, problem çözme ve çevreye uyum sağlama kapasitesi olarak tanımlanmıştır (Gözetin, 2016, s. 21). Zekânın gelişimi kalıtım, çevre, eğitim ve beslenme gibi birçok faktörden etkilenmekte (Gözetin, 2016, s. 28-30); bununla birlikte bireylerde zekâ alanları eşit düzeyde gelişmemekte, çevresel koşullar ve imkânlar bu gelişimi yönlendirmektedir (Bektaş, 2007, s. 12).

Zekâ, her zaman kültürel ve toplumsal bağlamlarla şekillendiği için sadece bilgi işleme kapasitesi olarak değil, kültürel içerik için de işlev gören bir olgu olarak kabul edilmektedir (Göktürk, 2023, s. 1924). Kültür, zekânın ölçümünde temel bir belirleyici olarak yeni bir perspektif sunar (Göktürk, 2023, s. 1916). Kültür sözcüğünü insan zekâsının gelişimi anlamında ilk kullanan kişi Voltaire olmuştur (Güvenç, 2015, s. 122). Gardner'a göre ise zekâ, bir veya birden fazla kültürde değer taşıyan bir ürünü ortaya koyma veya sorun çözebilme kapasitesidir ve farklı kültürler farklı yetenekleri zekâ olarak kabul edebilir (Gardner ve Moran, 2006, s. 228). Sternberg ve Grigorenko da zekânın kültürel bağlamdan bağımsız anlaşılamayacağını savunur (2006, s. 27). Farklı kültürlerde zekâ farklı biçimlerde anlaşılır. Örneğin zekâ Çin'de erdem ve sosyal uyumla, Afrika'da topluluklar arası uyumla, Tayland'da öfke anında uygun gülümseme ifadesiyle ilişkilidir (Aksoy, 2015, s. 107). Bu durum, bireyin eylemlerinin içinde bulunduğu toplumsal ağlarla yakından ilişkili olduğunu gösterir (Göktürk, 2023, s. 1911). Aynı şekilde ekokültürel perspektife göre de kültürel olarak zeki davranış, etkileşimde bulunan kültürlerin anlam dünyalarına bağlıdır. Zekâ, bir kültürel üründür ve kültürler farklılaştıkça anlamı değişir (Berry ve Ward, 2006, s. 64-70).

Kültürel zekâ ise geleneksel zihinsel ve akademik zekâ anlayışlarının ötesine geçen bir yapı olarak duygusal zekâ ve sosyal zekâ ile benzerlikler taşımakla birlikte onlardan ayrılmaktadır (Ang, Van Dyne ve Tan, 2011, s. 589). Earley ve Ang, çoklu zekâ kuramından hareketle kültürel zekâyı dört temel yetenekten oluşan bir yapı olarak tanıtmışlardır (Ang, Van Dyne ve Tan, 2011, s. 582). Bireyin çevresiyle kurduğu etkileşim temelinde ele alınmakta ve farklı kültürel ortamlara

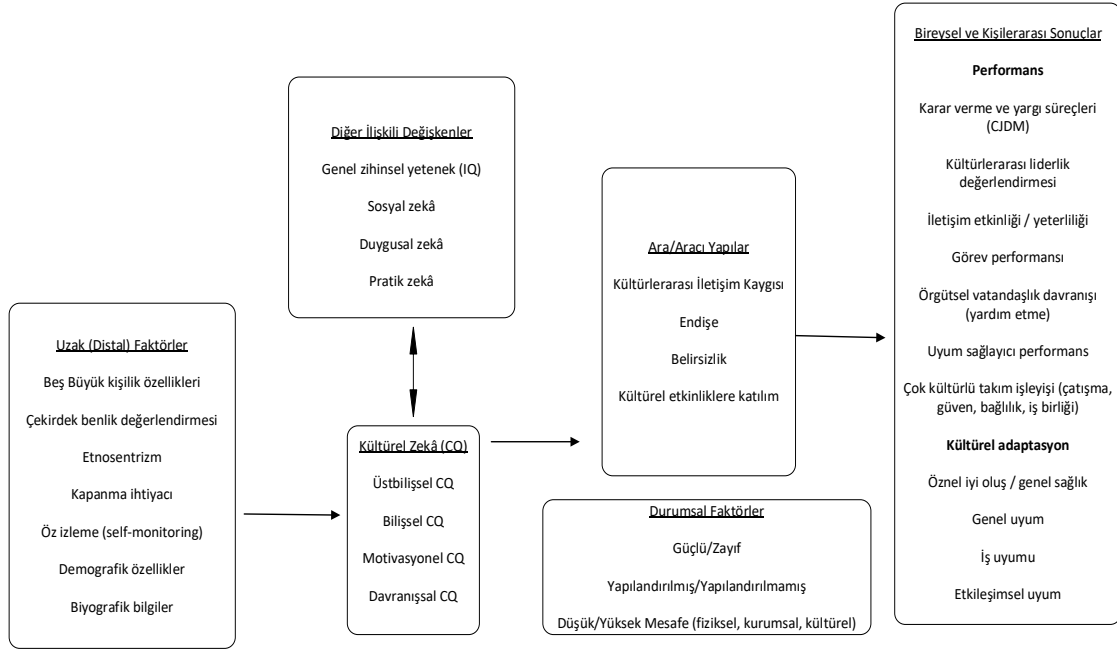
etkili biçimde uyum sağlayabilme kapasitesi olarak ifade etmektedir (Earley ve Ang, 2003, s. 26). Bu yönüyle, kültürel değerler ve inançlar çerçevesinde şekillenen, bağlama duyarlı bir zekâ türü olarak değerlendirilmektedir.

Kültürel zekâ, özellikle 21. Yüzyılda küreselleşmenin de etkisiyle daha da önem kazanmıştır. İletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, bireylerin farklı ülkelere gitmesini ve bu ortamlarda yaşam sürmesini kolaylaştırmıştır. Ancak bu ortamlardaki kültürel farklılıklar, bireyler açısından önemli uyum sorunları doğurabilirken bu alandaki çalışmalar bazı bireylerin neden daha kolay uyum sağladığını açıklamaya odaklanmıştır. Bireyler kendi kültürel bağlamlarında başarılı olsalar bile, farklı bir kültürde aynı başarıyı gösteremeyebilirler. Bu durum, kültürel zekânın geliştirilmesini gerekli kılan temel nedenlerden biri olmuştur (Ang ve Van Dyne, 2015, s. 3).

Hampden-Turner ve Trompenaars, kültürel zekâyı sinerji, tamamlayıcılık ve gizlilik hipotezleri bağlamında ele almıştır. Sinerji yaklaşımı, farklı kültürel değerlerin uyum içinde işleyerek bireye esneklik kazandırdığını; tamamlayıcılık yaklaşımı, bu farklılıkların birbirini destekleyen unsurlar olduğunu; gizlilik yaklaşımı ise görünür kültürel öğelerin altında daha derin eğilimlerin bulunduğunu vurgular. Bu bağlamda kültürel zekâ, yalnızca açık kültürel göstergeleri değil, aynı zamanda kültürün derin yapısındaki anlamları da kavrayabilme yetisini içerir (2006, s. 57-62). Thomas ve Inkson bu süreci bir kültürü anlama, bilgi birikimini artırma, uygun davranışlar geliştirme ve düşünce yapısını yeniden düzenleme süreci olarak değerlendirmektedir (2005, s. 5).

Kültürel zekâyı etkileyen çeşitli unsurlar, “nömolojik ağ” olarak adlandırılan bir çerçeve içinde ele alınmaktadır. Araştırmalara göre bu yapı dört temel ilişki düzeyinde açıklanmaktadır. İlk olarak uzak bireysel farklılıklar; beş faktör kişilik özellikleri, çekirdek benlik değerlendirmesi, etnosentrizm, bilişsel kapanma ihtiyacı ve kendini izleme gibi unsurları kapsamaktadır. Ayrıca kültürlerarası eğitim süresi ile iş ve günlük yaşamda edinilen deneyimler gibi demografik ve biyografik özellikler de bu grupta yer almaktadır. İkinci olarak kültürel zekânın dört boyutu; bireyin kültürel etkileşimlere ilişkin algılarını, bu etkileşimlere katılım düzeyini ve sürece dâhil olma biçimini etkileyen çeşitli ara değişkenlerle ilişkilidir. Bu ara değişkenler arasında kültürlerarası iletişim kaygısı, belirsizlik ve öznel değerlendirmeler bulunmaktadır. Üçüncü olarak bu model bireyin genel zihinsel kapasitesi, sosyal zekâ, duygusal zekâ ve pratik zekâ gibi bilişsel yeteneklerinin de kültürlerarası ortamlardaki rolünü kabul etmektedir. Son olarak ise bağlamsal faktörlerin önemi vurgulanmakta; içinde bulunulan durumun kültürel zekâ ile ortaya çıkan sonuçlar arasındaki ilişkiyi şekillendirdiği belirtilmektedir. Bu doğrultuda, durumsal değişkenlerin söz konusu ilişkide düzenleyici bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir (Ang ve Van Dyne, 2015, s. 10-12).

Ang ve Van Dyne, kültürel zekâyı etkileyen uzak belirleyiciler arasında beş faktör kişilik modeline dikkat çekmektedir (2015, s. 11). McCrae ve Costa tarafından geliştirilen bu modele göre kişilik farklılıkları büyük ölçüde beş temel boyutla açıklanmaktadır. Bu boyutlar; nevrotiliklik, dışa dönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk olarak sıralanmaktadır (Wen, 2019, s. 235).

Şekil 2: Kültürel Zekânın Nömojik Ağı (Ang ve Van Dyne, 2015, s. 11).

3. Kültürel Zekânın Alt Boyutları

3.1. Metabilişsel (üstbilişsel) kültürel zekâ alt boyutu

Metabilişsel kültürel zekâ, bireyin kültürel ortamlarda yaşananları anlamlandırabilmesi için gerekli olan farkındalık, analiz ve değerlendirme süreçlerini kapsar. Bu boyut; kültürel normları tanıma, yorumlama ve üst düzey bilişsel farkındalık geliştirme gibi unsurları içerir. Bu sürecin temelinde kültürel bilgiyi işleyebilme kapasitesi yer almaktadır (Earley, 2004, s. 106). Bu boyut, bireyin kültürlerarası etkileşimlerde bilinçli farkındalık düzeyini ifade eder. Bu düzeyi yüksek olan bireyler; kendi kültürel kabullerini sorgulayabilir, etkileşim sırasında düşünsel olarak süreci yönetebilir ve farklı kültürlerden bireylerle iletişim kurarken sahip oldukları bilgiyi uygun şekilde yeniden düzenleyebilirler (Ang ve Van Dyne, 2015, s. 5).

3.2. Bilişsel kültürel zekâ alt boyutu

Bilişsel kültürel zekâ, bireyin kültürler arasındaki benzerlik ve farklılıklara ilişkin bilgi düzeyini ifade eder. Bu boyut, kültürlere dair zihinsel şemaları ve genel bilgi yapılarını kapsar. Sosyal etkileşim kuralları, dinî inançlar, estetik anlayışlar ve dil gibi alanlara ilişkin bilgiler bu kapsamda yer alır (Ang, Van Dyne ve Tan, 2011, s. 584). Bu bilgi türü ikiye ayrılır. Deklaratif bilgi; normlar, değerler ve sosyal yapılar gibi kavramsal içerikleri kapsar. Prosedürel bilgi ise farklı kültürel ortamlarda nasıl davranılması gerektiğine dair uygulamaya dönük bilgileri içerir (Earley ve Ang, 2003, s. 109). Kültürel bilgi, bireyin düşünce ve davranışlarını doğrudan etkiler. Bu bilgiye sahip bireyler, kültürlerarası etkileşimlerde daha etkili ve başarılı olabilmektedir (Ang ve Van Dyne, 2015, s. 6).

3.3. Motivasyonel kültürel zekâ alt boyutu

Motivasyonel kültürel zekâ, bireyin kültürel farklılıkların bulunduğu ortamlarda öğrenmeye ve aktif olarak yer almaya yönelik enerji ve istek düzeyini ifade eder. Bir hedefe yöneltilen çaba, o hedefe verilen değer ve başarı beklentisiyle ilişkilidir (Ang ve Van Dyne, 2015, s. 6). Bu boyut; yeni kültürlerle etkileşim kurma isteği, öğrenme motivasyonu, öz-yeterlik algısı ve kültürlerarası etkileşimlere yönelik kararlılığı içerir (Earley, 2004, s. 107). Motivasyonel boyutun yetersiz olması durumunda bireyin sahip olduğu bilişsel bilgi ya da davranışsal uyum becerileri etkin şekilde kullanılamaz (Earley ve Ang, 2003, s. 152). Bu nedenle motivasyon, bilişsel kapasitenin harekete geçirilmesinde temel bir unsur olarak görülmektedir.

3.4. Davranışsal kültürel zekâ alt boyutu

Davranışsal kültürel zekâ, bireyin farklı kültürel ortamlarda iletişim kurarken hem sözlü hem de sözsüz davranışlarını duruma ve kişilere göre uyarlayabilme becerisini ifade eder (Ang, Van Dyne ve Tan, 2011, s. 585). Bu boyut, kültürel farklılıklara uygun davranış sergileyebilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Kültürlerarası etkileşimlerde en görünür unsurlar davranışlar olduğu için bu boyut özel bir önem taşımaktadır. Bireylerin sahip oldukları kültürel bilgi ve motivasyon, ancak uygun davranışlarla desteklendiğinde etkili sonuçlar doğurur. İnsanlar etkileşim sırasında karşı tarafın içsel düşünce ve duygularına doğrudan erişemez. Bunun yerine ses tonu, mimikler ve diğer davranışsal ipuçlarından yararlanırlar (Ang ve Van Dyne, 2015, s. 7; Earley ve Ang, 2003, s. 155). Bu nedenle davranış repertuarı, iletişim tarzını farklı kültürel bağlamlara uyarlama ve esnek davranabilme becerilerini içerir. Davranışsal kültürel zekâsı yüksek bireyler, bu farklılıklara uygun şekilde davranışlarını düzenleyebilirler (Earley, 2004, s. 109).

Sonuç olarak kültürel zekâ, bu dört alt boyutun bir araya gelmesiyle oluşan çok boyutlu ve bütüncül bir yapı olarak değerlendirilmektedir (Ang ve Van Dyne, 2015, s. 3-7). Bu boyutların karşılıklı etkileşimi sayesinde bireyler, kültürel farklılıkları daha derinlemesine kavrayarak uygun stratejiler geliştirebilmekte ve kültürlerarası etkileşimlerde daha başarılı olabilmektedir (Ang, Van Dyne ve Tan, 2011, s. 585).

4. Kültür-Din İlişkisi

Çalışma, kültürel zekâ ile dinsel hoşgörü arasındaki ilişkiyi ele aldığı için kültür ile din arasındaki bağın incelenmesinin gerekli olduğu düşünülmüştür.

Din, çok yönlü ve disiplinler arası bir kavramdır ve tarih boyunca farklı toplumlar ve düşüncüler tarafından çeşitli açılardan tanımlanmaya çalışılmıştır (Kulak, Çakır ve Nebil, 2024, s. 276). Din kavramının net bir tanımının zor olmasının nedeni, anlam yelpazesinin geniş olması, toplumlara ve bireylere göre farklı anlamlar kazanmasıdır (Hökelekli, 2022, s. 69-71). Farklı disiplinlerde din, değişik yönlerine dikkat çekilerek ele alınmaktadır ancak ortak unsurlar bulunmaktadır. Tüm dinlerde ortak unsurlar arasında kutsal varlık ve olaylar, ibadet ve ritüeller, kutsal metinler, ahiret inancı, topluluk aidiyeti ve dua gibi yollar yer alır (Tezcan, 2015, s. 198; Kulak, Çakır ve Nebil, 2024, s. 279). En geniş tanımla söylemek gerekirse din, bireyi dünyevi ve uhrevi mutluluğa ulaştırmayı hedefleyen, kaynağını Tanrı'dan alan, doğru ve yanlışın belirlendiği kural ve değerler sistemi olarak tanımlanabilir (Erdoğan, 2011, s. 50).

Din ve inanç sistemleri, toplumların kültürel dokusunu şekillendiren başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle kültürün önemli bir kısmı dinî temellere dayanmaktadır. Tarih

boyunca din ve kültür, içinde bulunulan dönemin şartlarına göre toplumsal yaşamın diğer alanlarıyla karşılıklı etkileşim içinde varlığını sürdürmüştür (Arık, 2019, s. 166). Din, ortaya çıktığı toplumun kültürünü etkilediği gibi aynı zamanda o toplumun değerleri doğrultusunda biçimlenmektedir. Bu bakımdan din; ahlak, hukuk ve toplumsal düzenle ilgili alanları da kapsamaktadır (Tanrıverdi, 2018, s. 595). Din, ortak semboller, ritüeller ve mekânlar aracılığıyla topluluk içinde paylaşılmaktadır. Bu paylaşım, bireylere aidiyet hissi kazandırarak ortak bir kültürel yapı oluşmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle ilkel toplumlarda sistematik bir teolojinin bulunmaması nedeniyle dinî sembol ve inançların anlamı büyük ölçüde ait oldukları toplumun kültürel yapısına bağlı kalmıştır (Onay, 2021, s. 205-206). Dolayısıyla din ile kültür arasındaki ilişki tek yönlü değil, karşılıklıdır. Din kültürü şekillendirirken kültür de dinin yaşanış ve uygulanış biçimlerini etkilemektedir. Bu karşılıklı etkileşim sanattan mimariye, günlük yaşamdan ritüellere kadar geniş bir alanda gözlemlenmektedir (Tanrıverdi, 2018, s. 599).

Dinin toplum üzerindeki etkisi, insanlık tarihi kadar eskiye uzanmaktadır. Tarihsel süreçlerin hepsinde insan topluluklarının yaşamında din olgusuna rastlamak mümkündür (Özer, 2015, s. 87-88). İnsanlık tarihinde bütünüyle dinsiz toplumlar bulunduğunu söylemek güçtür. Bir kişi kendisini dinsiz olarak tanımlasa bile yetiştiği kültürün dinî mirasından tümüyle bağımsız kalamamaktadır. Bu durum, “Hristiyan dinsiz” veya “Müslüman dinsiz” gibi ifadelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tarih boyunca farklı dinlerin ortaya çıkışı ve aralarındaki farklılıklar, bu dinlerin doğdukları kültürel çevreler ile ilahi mesajın o toplumlar tarafından yorumlanış biçimleriyle ilişkilidir. Bu da din ile kültür arasındaki süreklilik gösteren etkileşimin bir sonucudur (Onay, 2021, s. 207). Örneğin T. S. Eliot, Avrupa kültürünün Hristiyanlık olmaksızın varlığını sürdüremeyeceğini savunarak dinin kültürün hem kaynağı hem de taşıyıcısı olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple insanın kültürel bir varlık olduğu dikkate alındığında dinin etkisinden tamamen bağımsız bir kültürden söz etmek mümkün görünmemektedir (Özer, 2015, s. 66-67).

5. Dinsel Hoşgörü

Öncelikle hoşgörü kavramına değinmek gerekir. Etimolojik olarak “hoşgörü” kelimesi, Farsça kökenli “hoş” sözcüğü ile Türkçede görmek fiilinden türeyen “görü” kelimesinin birleşmesiyle oluşmuş bir kelimedir (Aslan, 2001, s. 358). Hoşgörü, sosyolojik ve kültürel açıdan önemli bir kavram olup farklılıkları kabul etme, saygı gösterme ve değer verme sürecini ifade eder. UNESCO (1995)’ya göre hoşgörü başkalarının farklı düşünce, inanç ve yaşam biçimlerine saygı göstermesidir. TDK sözlüğüne göre ise hoşgörü, yanlış veya kötü davranışları anlayışla karşılayarak affetme, müsamaha ve tolerans olarak tanımlanır. Hoşgörü ile tolerans kavramları bazen birbirinin yerine kullanılmaktadır. Ancak bu iki kavram arasında kültürel bir Doğu-Batı ayrımı yatmaktadır: Şöyle ki İslam dünyasına ve özellikle Türklere ait bir kavram olan hoşgörü, insanları oldukları gibi kabul etme anlamına gelirken Batı kökenli olan tolerans ise istenmeyen bir duruma katlanmayı ifade eder (Boz ve Naaimi, 2022, s. 616; Aslan, 2001).

Hoşgörü kavramı çoğunlukla din ile ilişkilendirilmiş ve büyük ölçüde dinsel hoşgörüsüzlük yaşantılarının sonucunda ortaya çıkmıştır (Kuyurtar, 2003, s. 100). Özellikle 16. ve 17. yüzyıl Avrupa’sındaki mezhep savaşları, toplumlarda hoşgörü ihtiyacını belirgin hâle getirmiştir. Bu görüşler, hoşgörünün mezhep çatışmalarının neden olduğu şiddeti sona erdirmeyi hedefleyen, çözüm merkezli bir yaklaşım olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir (Yürüşen, 1994, s. 2).

Hoşgörü, insanlar arası ilişkilerde denge ve farklılıkları kabul etme anlamına geldiği için din açısından önemli bir unsurdur (Kalin, 2017, s. 32). Din; insanları akıl, irade ve isteklerini kullana-

rak dünya ve ahirette mutluluğa ulaştıracak ilahi kurallar bütünü iken hoşgörü ise bireylerin huzurlu ve mutlu bir yaşam sürmelerine yardımcı olmayı amaçlar. Bu açıdan din ile hoşgörü arasında güçlü bir ilişki vardır (Yılmaz, 2004, s. 112). Allport, dinin hem hoşgörüsüzlüğü besleyebilen hem de kardeşliği teşvik edebilen çift yönlü bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir. Ancak ona göre belirleyici olan unsur dinin kendisi değil, bireylerin dine yaklaşım biçimidir (1966, s. 447).

Din ve hoşgörü kavramları birlikte ele alındığında, hoşgörünün yalnızca İslam dininde değil, diğer semavi dinlerde de inananlara öğütlendiği anlaşılmaktadır. Hristiyanların kutsal kitabı İncil’de, bireylerin birbirlerine sevgi ve hoşgörüyle yaklaşmaları gerektiği ifade edilir. Benzer şekilde, Yahudilerin kutsal metni Tevrat’ta da sevgi arayışının hataları örteceği, ancak dedikodunun dostlukları bozacağı belirtilerek hoşgörülü olmanın önemi vurgulanmaktadır (Yılmaz, 2019, s. 2-3). Anlaşılacağı üzere dinlerin öğretilerinde hoşgörü vardır. Hiç kuşkusuz, hoşgörüye en fazla önem veren dinlerin başında İslam gelir. Barış ve adalet temelinde şekillenen İslam, hoşgörüyle ahlaki değerlerden biri olarak kabul etmiştir. Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetinde ve Hz. Peygamber’in hadislerinde hoşgörünün çeşitli yönleri vurgulanmaktadır. Kişi, din, ırk ya da fikir farkı gözetmeden herkesin hakkına saygı göstermelidir (Eraslan, 1996, s. 778). Çünkü farklılıkların ilahi bir kaynağa dayandırılması, bireyin hem dinî sorumluluklarını yerine getirmesini kolaylaştırmakta hem de kendi inançları doğrultusunda yaşamasına imkân tanımaktadır. Bu anlayış, kişinin kendi değerleriyle çelişse bile başkalarının düşüncelerini kabul edebilmesini mümkün hâle getirmektedir (Boz ve Naaïmi, 2022, s. 621).

İslam’ın dinsel hoşgörü anlayışını yansıtan önemli bir mesaj, “Sizin dininiz size, benim dinim bana.” ayetidir. Bu ayet, bireylerin inanç tercihlerini özgürce yaşamalarına olanak tanıyan, müdahaleci olmayan bir yaklaşımı ortaya koymaktadır (Aydın, 1998, s. 11). Bu açıdan hoşgörü, bireyin kendi inançlarına bağlı kalmakta özgür olması kadar, başkalarının da kendi inançlarına bağlı kalma hakkını kabul etmesi anlamına gelmektedir (UNESCO, 1995). Aynı şekilde “Dinde zorlama yoktur.” gibi ayetler, İslam’ın hoşgörüye dayalı yaklaşımını açıkça ortaya koyar. İslam dini sosyal ilişkilerde hoşgörüye temel bir ilke olarak benimser. (Yılmaz, 2004, s. 113). Sonuç olarak dinsel hoşgörü; bireylerin yalnızca kendi inançlarını değil toplumda farklı düşünen, inanan ve yaşayan insanların varlığını da tanımasını ve bu farklılıklara anlayışla yaklaşmasını gerekli kılmaktadır (Kalin, 2017, s. 32).

6. Türk-İslam Kültürü Perspektifi

Her kültür kendi içinde bir bütünlük taşır ve kendine özgü değerler sistemi barındırır. Toplumlar, sahip oldukları tarihsel birikim sayesinde özgün bir kimlik kazanırlar. Bu nedenle bir toplumu anlayabilmek için önce kültürünü, kültürü anlayabilmek için ise tarihsel arka planını bilmek gerekir (Türk, 2016, s. 157). Benzer durum dinsel hoşgörüye yönelik yaklaşımlar açısından da geçerlidir. Uzun süre farklı dinî topluluklarla birlikte yaşamış toplumlarda dahi dinsel hoşgörü düzeyleri değişebilmektedir. Bu durumda kültürel zeminin, dinsel hoşgörünün şekillenmesinde belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir.

Hoşgörü ve barış anlayışı kuşaktan kuşağa kültürel bellek yoluyla aktarılmaktadır. Kültürel bellek, toplumların ortak kimliğini ve tarihsel devamlılığını sağlayan zihinsel bir temel olup, hoşgörü de “başkasına varlık alanı tanımak” anlamıyla bu yapının önemli kodlarından biridir (Arslan, 2016, s. 104-108). Örneğin Batı kültüründe dinsel hoşgörü tutumunun yerleşmesi ağır insan hakları ihlalleri barındırmış ve kolay gerçekleşmemiştir. Hristiyan öğretilerine aykırı davranışları sebebiyle yapılan cadı avları, Müslümanlara karşı düzenlenen Haçlı Seferleri, Katoliklerle Protestanlar

arasında yaşanan mezhep mücadeleleri, II. Dünya Savaşı'na uzanan süreçte Yahudilere uygulanan ayrımcılık ve şiddet ile Orta Çağ Engizisyon mahkemeleri, bu hoşgörüsüzlüğün dikkat çeken örnekleri arasında yer almaktadır. Benzer biçimde, 21. yüzyılda da din temelli gerilimlerin sürdüğü görülmektedir. Yahudi toplumunun bir kısmının temsil edildiği İsrail Devleti'nin, Filistin'de yaşayan Müslüman ve Hristiyan topluluklara yönelik ibadet özgürlüğünü kısıtlayan uygulamalar, Kudüs'te kutsal alanlara erişimin sınırlandırılması ve dinî mekânları hedef alan saldırılar da başka bir örnek olarak gösterilebilir.

Türk milletinin ise hoşgörü ve özellikle dinsel hoşgörü konusunda birçok topluma göre daha erken bir deneyime sahip olduğu söylenebilir. Bunun temelinde tarih boyunca yaşanan çok yönlü toplumsal tecrübeler bulunmaktadır. Türkler, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan süreçte farklı dinî, etnik ve kültürel topluluklarla etkileşim içinde yaşamış; çeşitli inanç ve kültürlerle temas ederek kendilerine özgü bir yaşam anlayışı geliştirmişlerdir. Bu birikim, saygı ve hoşgörüyü merkeze alan bir yaklaşımın oluşmasına katkı sağlamıştır. Türklerin İslam'ı kabul süreçlerinde de tasavvufi yorumların ve hoşgörü merkezli anlayışların etkili olduğu görülmektedir. Türkler, İslam dinini kendi kültürel değerleriyle bütünleştirerek birlikte yaşama anlayışını daha da güçlendirmiştir. Kurulan devletlerde adalet, insan hakları ve farklı inançlara saygı temel yönetim ilkeleri arasında yer almıştır (Arık, 2019, s. 163).

Türklerde hoşgörü anlayışı, İslamiyet'in kabulüyle birlikte daha sistemli bir yapıya kavuşmuştur. İslam'ın kapsayıcı hoşgörü anlayışı, Müslüman Türk devletlerinde sosyal düzenin ve adaletin temel unsurlarından biri olmuştur. Farklı inanç ve etnik kökene sahip topluluklar; aynı siyasal yapı içinde barış içinde yaşayabilmiş, hoşgörü ilkesi farklı tarikatların da yüzyıllarca varlığını sürdürmesine imkân tanımıştır (Eraslan, 1996, s. 778).

Türk-İslam düşüncesinde hoşgörü anlayışı ise Hoca Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş-ı Velî, Mevlana ve Yunus Emre gibi önemli şahsiyetlerin yetişmesinde etkili olmuştur. Yunus Emre'nin "Yetmiş iki millete bir nazarla bakmak" ilkesi, bu anlayışın en belirgin ifadelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Onat, 2016, s. 42). Hacı Bektaş-ı Velî ise sevgi, saygı, hoşgörü ve ilim yolunda ilerlemeyi teşvik eden mesajlar vermiş; birlik, beraberlik ve kardeşliğin ancak bu değerlerle sağlanabileceğini vurgulamıştır (Yavuzer, 2013, s. 2234). İnsanı insan yapan en temel değerın iyilik olduğunu ifade eden Hacı Bektaş-ı Velî, bu düşüncesini şu sözlerle dile getirmektedir: "Dil, din, renk n'olsa insan bir / Bu inancın özüne gir / Dünyada en büyük gerçek / İyiler her an iyidir" (Halıcı, 1995, s. 38). Bu yaklaşımın Türk milletinin insana bakışını özetleyen güçlü bir anlayış olduğu söylenebilir.

Benzer şekilde Mevlâna da insan ilişkilerinde kibir, gurur ve nefretten uzak durmuştur. Yunus Emre'nin ifade ettiği biçimde, yaratılanı yaratandan ötürü hoşgörüyle karşılamıştır. Gönülünde samimi bir Allah sevgisi taşıyan bireylerin, insanlara sevgi ve anlayışla yaklaşır bu da doğal olarak hoşgörölü ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlar (Küçükbezirci, 2013, s. 22). Bu konuda önemli isimlerden biri olan Ahmed Yesevî'nin düşünce sisteminde hoşgörü ve kültürel çoğulculuk anlayışını, Akyiğit (2020) ele almaktadır. 12. yüzyılda Türk toplumunda farklı inançların, göçebe yaşam tarzının ve siyasi karışıklıkların bulunduğu; Yesevî'nin ise bu ortamda birleştirici rol üstlendiği ifade edilmektedir. İnsanları dil, din, ırk ayrımı yapmadan kucaklamış ve farklı toplulukların bir arada yaşayabilmesini savunmuştur. Onun düşüncesinde hoşgörünün temel dayanağı "Varlığın Birliği" anlayışındır. Buna göre tüm insanlar aynı yaratılışın parçasıdır ve bu nedenle birbirine saygı duymalıdır. Ayrıca Ahmed Yesevî'nin yetiştirdiği dervişler aracılığıyla Anadolu'nun Türkleşmesi, İslamlaşması ve toplumsal bütünleşmesinde önemli rol oynadığını vurgular (s. 5-6).

Gögebakan'a göre tasavvuf geleneği sayesinde hoşgörü ve barış anlayışı Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kurumsallaşmıştır. Türk kültüründe sınıf ayrımının ve aristokratik ayrıcalıkların

belirgin olmaması da bu kapsayıcı yaklaşımın göstergelerindendir (2010, s. 210). Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu, çok kültürlü ve çok dinli yapısı dinsel hoşgörüğü desteklemiş ve kültürel çeşitlilik ile toplumsal uyumun güçlenmesine katkı sağlamıştır. Farklı etnik ve dinî gruplar arasındaki evlilikler de bu süreci pekiştirmiştir (Salem, 2012, s. 71).

İslam öncesi ve sonrası dönemler birlikte değerlendirildiğinde hoşgörü kültürünün Türk toplumunda toplumsal barışın temel unsurlarından biri olduğu görülmektedir. Saray'a göre Gök-türklerden Cumhuriyet'e uzanan süreçte bu anlayış devam etmiş, Mustafa Kemal Atatürk tarafından laiklik ilkesiyle modern biçimde yeniden yorumlanmıştır. Laiklik, farklı inanç ve yaşam tarzlarının karşılıklı saygı içinde bir arada yaşamasının kurumsal güvencesi olarak değerlendirilmiştir (2002, s. 15- 48). Gökdemir de, Türk-İslam anlayışının sadelik, samimiyet ve hoşgörü üzerine kurulu olduğunu belirtir. Ona göre hoşgörü, Türk toplumunun sosyal bütünlüğü ve milli birliği açısından vazgeçilmez bir değerdir. Tarihsel örnekler, farklı inanç gruplarının bazı dönemlerde baskı görmelerine rağmen Türk-İslam yönetimleri altında daha geniş özgürlük alanlarına sahip olabildiklerini göstermektedir (1996, s. 2-3). Bu durum, hoşgörünün çokkültürlü toplumların sağlıklı işleyişinde temel bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle çokkültürlülük, farklı kültürlerin korunmasının yanında, barış içinde birlikte yaşamayı mümkün kılan ortak değerlere de ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle çokkültürlü toplum düzeninin sürdürülebilmesi, hoşgörü temelli bir anlayışın varlığına bağlıdır (Şahin, 2020, s. 1982).

7. Kültürel Zekâ ve Dinsel Hoşgörü Açısından Toplumsal Uyumun Güçlendirilmesi

"Toplumsal uyum" ve "Toplumsal bütünleşme" kavramları, sosyal bilimlerde ve politika çalışmalarında sıklıkla toplumsal gruplar arasındaki çatışma, şiddet ve gerilimlerin ortadan kaldırılmasını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bütünleşme ve uyum süreçleri, toplumsal uyumu sürdüren tamamlayıcı mekanizmalar olarak işlev görmektedir (Daşlı ve Bulut, 2025, s. 3958). Toplumsal uyum, sınırları tam net olmayan bir kavramdır. En genel anlamıyla sınıf, din, dil, kültür ve etnik farklılıklardan kaynaklanan ayrışmalara karşı toplumun birlik ve dayanışma içinde olma niteliğini ifade eder (Bolgün, 2022, s. 174).

İnsan toplumsal bir varlıktır ve kişiliği, içinde yaşadığı toplumun normlarını öğrenerek şekillendiği toplumsallaşma sürecinde gelişir. Toplumsallaşma sayesinde birey; toplumun davranış kalıplarını, düşünme biçimlerini ve kültürel değerlerini benimseyerek topluma uyum sağlar (Avcı, 2006, s. 47-48). Ancak bireyler alışık oldukları çevreden farklı bir kültürel ortama girdiklerinde davranış kalıpları, duygusal ifadeler ve değer sistemleri bakımından farklılıklarla karşılaşır. Böylece dil, iletişim biçimleri, din, siyaset ve sosyal ilişkiler alanında çeşitli güçlükler ortaya çıkmaktadır (Lin, Chen ve Song, 2012, s. 541). Bu güçlüklerin üstesinden gelebilmenin yollarından birinin de kültürel zekâ olduğu düşünülmektedir. Çünkü kültürel zekâ kültürlerarası etkileşimde önemli bir işleve sahiptir. Birey kültürlerarası deneyim yaşar, sonuçları değerlendirir, bilgi ve becerilerini yeniden gözden geçirir ve yeni stratejiler geliştirir. Böylece her yeni etkileşim, bir sonraki süreci daha etkili hâle getirir (Thomas ve diğerleri, 2008, s. 135).

Toplumsal uyumun sağlanması için de kültürel zekânın geliştirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Kültürel zekâ, deneyime dayalı öğrenme ve tekrar eden etkileşimlerle gelişmektedir. Ayrıca bireyler genellikle kendi kültürlerini ölçüt alarak diğer kültürleri değerlendirme eğilimindedir. Bu tür önyargıların aşılması ise öğrenme ve deneyimle mümkündür (Triandis, 2006, s. 22-23). Süreç; kültürel farklılıkların fark edilmesi, ilgi ve motivasyonun artması, normlara uyum sağlama ve farklı ortamlarda doğal davranabilme aşamalarını içerir. Son aşamada birey, davranışlarını otoma-

tik biçimde uyarlayabilecek düzeye ulaşır (Mercan, 2016a, s. 42-43). Earley ve Mosakowski, kültürel zekânın gelişimini altı aşamalı planlı bir süreç olarak açıklamaktadır: Bireyin kendi kültürel zekâ düzeyini değerlendirmesi, uygun eğitim yöntemini seçmesi, eğitime başlaması, zaman ve çevresel kaynakları kullanması, öğrendiklerini uygulaması ve gelişimi izleyerek geri bildirim alması (Yeşil, 2010, s. 160). Thomas ve Inkson ise süreci; kendi kültürünü tanıma, farkındalık geliştirme, diğer kültürlerin normlarını öğrenme, alternatif davranış geliştirme ve davranışları otomatik uyarlama biçiminde beş aşamada ele almaktadır (2005, s. 5).

Kültürel zekânın gelişiminde bir diğer önemli nokta, yeterli bilgi edinilene kadar yargıyı erteleyebilme becerisidir. Kültürel zekâsı yüksek bireyler aceleci davranmaz, karar vermeden önce gerekli kişisel ve bağlamsal bilgileri toplamaya çalışır (Triandis, 2006, s. 20-21). Ayrıca kültürel zekâ; yalnızca kültürel bilgiye sahip olmayı değil, bireyin ilgi alanlarını, stratejik düşünme becerilerini ve kültürlerarası durumlarla başa çıkabilme kapasitesini de kapsamaktadır. Bu yönüyle doğuştan gelen özelliklerden ziyade, eğitim ve deneyim yoluyla geliştirilebilen bir yetkinlik alanına işaret eder. Ayrıca belirli bir kültüre ait bilgilerin ötesine geçerek, daha bütüncül bir perspektifle davranış geliştirme ve uyum sağlama sürecini ön plana çıkarmaktadır (Taşdemir, Çekmecelioğlu ve Yıkılmaz, 2019, s. 725).

Yeşil, eğitim, deneyim, yurtdışı görevler ve çok kültürlü sosyal ilişkilerle CQ'nun geliştirilebileceği vurgulamıştır (2010, s. 161-162). Kültürel zekânın deneyim, öğrenme ve etkileşim yoluyla gelişebilmesi, toplumsal uyumun da dinamik, zaman içinde güçlenebilen ve geliştirilebilen bir süreç olmasıyla benzerlik gösterir. Bireyler farklı kültürlerle temas ettikçe empati kurma becerileri gelişebilmekte, sosyal ilişkiler olumlu yönde etkilenebilmekte ve toplumsal bütünleşme daha kolay hâle gelebilmektedir. Ayrıca motivasyonel boyut yetersiz olduğunda bireyin sahip olduğu bilişsel bilgi ve davranışsal uyum becerileri etkili biçimde kullanılamaz (Earley ve Ang, 2003, s. 152). Bu nedenle motivasyon, bilişsel kapasitenin harekete geçirilmesinde temel bir unsur olarak kabul edilmektedir. Kişi yeterli bilgiye sahip olsa bile motivasyon eksikliği uyum sürecini zorlaştırabilir. Bu açıdan toplumsal uyumun sağlanabilmesi için öncelikle bireylerin motivasyon düzeylerinin güçlendirilmesi ve daha istekli hale getirilmesi önemli olabilir.

Toplumsal uyum açısından dinsel hoşgörüsüzlüğe yol açan nedenlerin anlaşılması ve hoşgörünün güçlendirilmesi de önem taşımaktadır. Dinsel hoşgörüsüzlük çoğu zaman bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bireyin kendi inancını üstün görmesi de temel nedenlerden biridir (Yürüşen, 1994, s. 15). Kendi inancını tek mutlak doğru kabul ederek başkalarına dayatmak, hoşgörünün önündeki önemli engellerdendir (Yılmaz, 2004, s. 112-113). İslamofobi üzerinden yaptıkları araştırmada Yapıcı ve Yapıcı, tarihsel düşmanlıklar, kalıp yargılar, kültürel gelenekler, aile ve sosyal öğrenme süreçleri, medya etkisi, korku ve tehdit algısı, biz-onlar ayrımı gibi unsurların dinsel hoşgörüyü olumsuz etkilediğini belirtmektedir (2017, s. 10-20). Yapıcı ve Kayıklık'ın ifade ettiği gibi dinsel yönelim biçimleri, önyargılar, dinsel partikülarizm, dogmatizm ve sosyal mesafe eğilimleri de hoşgörü önündeki engeller arasındadır (2005 s. 422-424). Bu engeller toplumsal uyumu etkilemektedir.

Dinî farklılıklar toplumların tam bütünleşmesini zorlaştırabilmektedir. Ortak dil ve dine sahip gruplar arasında bile zaman zaman toplumsal birlik tam olarak sağlanamayabilmektedir (Gökalkp, 1989, s. 19). Aynı dine mensup bireyler arasında mezhep, tarikat veya cemaat farklılıklarından doğan çatışmalar da görülebilmektedir (Dağışan, 1997, s. 28). Buna karşılık hoşgörü olmak, kişinin kendi inancından vazgeçmesi değil; başkalarının inançlarına karşı nazik, ölçülü ve akılcı davranabilmesidir (Newman, 1978, s. 190-192). Değişik inançlara, dillere, ırklara ve düşüncelere saygı gösterilmesi ve bu farklılıkların varlığını sürdürebilmesine imkân tanınması; bireyin kendi

farklılıklarının da korunmasına katkıda bulunmaktadır (Polat ve Kılıç, 2018, s. 248). Bu nedenle bireylerin hem kendi gruplarına hem de farklı inanç gruplarına karşı empati geliştirmeleri önemlidir. Günümüzde çeşitlilik arttığı için tüm bireylerin tek bir dinî anlayış etrafında birleşmesi gerçekçi görünmemektedir. Bu sebeple inanç farklılıklarını toplumsal yaşamın doğal bir parçası olarak gören bir hoşgörü anlayışı geliştirilmelidir (Yılmaz, 2004, s. 113). Bu anlayış aynı zamanda bireylerin temel hak ve özgürlüklerini kabul etmeyi de gerekli kılmaktadır. Her insan kendine özgü özelliklere sahiptir ve bu çeşitlilik içinde barış içinde yaşamak ancak hoşgörü sayesinde mümkün olabilmektedir (UNESCO, 1995). Bu yönüyle hoşgörü, işleyen bir dünya düzeninin temel unsurlarından biri olarak görülmektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın (1945) giriş kısmında da üye devletlerin barış içinde yaşayabilmeleri için birbirlerine hoşgörüyle yaklaşmaları gerektiği açık biçimde ifade edilmiştir.

Pamuji ve Wiyani, hoşgörünün gelişmesi için ılımlı dinî anlayışların benimsenmesi, eğitim yoluyla hoşgörü değerlerinin kazandırılması, dinler arası diyalogun güçlendirilmesi ve dinî hakları koruyan politikaların uygulanması gerektiğini savunur (2025, s. 230-233). Hook ve diğerleri, entelektüel alçakgönüllülüğün dinsel hoşgörüyü artırdığını ortaya koymuştur (2017, s. 29-33). Sar-kin Fada ve arkadaşları, kültürel farkındalık ve bireyler arası etkileşimin hoşgörüyü güçlendirdiğini belirtmiştir. Kültürel farkındalık ve dinsel hoşgörü, barış içinde bir arada yaşamayı desteklemektedir. Afrika'da barış; sağlık, iyi oluş ve sürdürülebilir gelişim ile eşdeğer görüldüğünden, öğrenciler arasında kültürel farkındalık ve dinsel hoşgörünün neden gerekli olduğunu nun üstünde durmuştur (2017, s. 106). Rahmadania farklı dinlere mensup ailelerde karşılıklı saygı ve iş birliğinin aile içi uyumu artırdığını göstermiştir (2024, s. 182-187). Yılmaz ise eğitim yoluyla dindarlığın hoşgörü düzeyini olumlu etkileyebileceğini ve öğretmenlerin önemli rol modeller olduğunu vurgulamıştır (2019, s. 92-94).

Bireysel düzeyde ortaya çıkan bu kazanımlar, toplumsal düzeyde sosyal bütünleşme açısından da önemli sonuçlar doğurmaktadır. Çünkü Erkal'a göre hoşgörü, toplumsal bütünleşmenin temel şartlarından biridir. Ancak burada söz konusu olan hoşgörü sınırsız bir serbestlik değil, toplumun ortak değerlerine zarar vermeyecek kapsayıcı bir anlayıştır. Bireylerde gelişen hoşgörü tutumları yalnızca kişiler arası ilişkileri güçlendirmekle kalmamakta, aynı zamanda toplumsal birlik ve ortak kimlik duygusunun da kuvvetlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle Erkal, hoşgörüyü hem bireysel bir sorumluluk hem de toplumsal bir zorunluluk olarak değerlendirmektedir (1992, 151-158).

Sonuç ve Tartışma

Elde edilen bilgilere göre kültürel zekâ; bireylerin farklı kültürel bağlamlarda etkili biçimde iletişim kurma, davranışları anlama ve yeni ortamlara uyum sağlama yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Bu yetenek, özellikle farklı kültürel değerlere sahip bireylerle kurulan etkileşimlerde önemli bir işleve sahiptir. Kültürel zekâ, bireylerin diğer kültürel gruplarla geliştirdikleri ilişkilerde daha empatik, esnek ve hoşgörülü olduklarına işaret etmektedir. Bu yönüyle kültürel zekâ; bilişsel, duygusal, motivasyonel ve davranışsal boyutlarıyla hem bireysel hem de toplumsal uyumu güçlendiren önemli bir beceri olarak değerlendirilebilir. Bu beceri, bireylerin toplumsal yaşam içerisinde karşılaştıkları kültürel farklılıkları daha doğru biçimde anlamlandırmalarına ve bu farklılıklarla uyumlu ilişkiler kurmalarına olanak tanımaktadır. Nitekim Kork, CQ düzeyi yüksek öğrencilerin uyum süreçlerinin daha sağlıklı olduğunu göstermiştir (2024, s. 71). Çelik ve Eflatun'un çalışmasında da kültürel zekânın sosyo-kültürel uyum üzerindeki etkilerine dair önemli bulgular

ortaya koymuştur. Bilişsel kültürel zekânın anlamlı bir katkı sağladığı belirlenmiştir (2020, s. 71-72).

Elde edilen diğer sonuçlara göre dinsel hoşgörü hem bireysel bir erdem hem de toplumsal istikrar, barış ve kültürel çeşitliliğin sürdürülebilirliği için vazgeçilmez bir değer olarak öne çıkmaktadır. Newman'a göre ise insanlar kendi dinî inançlarını doğru, karşıt inançları ise yanlış ve tehlikeli olarak değerlendirdiklerinde hoşgörülü davranmaları zorlaşmaktadır. Bir dinî inancı hoş görmek, o inancın içeriğini doğru kabul etmek anlamına gelmez; o inanca sahip bireyin bu inancı taşıma hakkını kabul etmek demektir (1978, s. 190-192). Bu anlayış, farklı inanç gruplarının bir arada barış içinde yaşayabilmesi açısından önem taşımakta ve toplumsal uyumun güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Aydın da dinsel hoşgörüyü çoğulcu toplum yapısında barış içinde bir arada yaşamanın temel şartlarından biri olarak tanımlamıştır (1998, s. 7-17). Bu doğrultuda dinsel hoşgörünün, bireyler arasındaki çatışmaları azaltarak toplumsal uyumu güçlendiren önemli bir değer olduğu ifade edilmektedir. Akyiğit ise Ahmed Yesevî'nin düşüncelerinden yola çıkarak birlik içinde farklılık, sevgi, hoşgörü ve ortak değerler etrafında birleşme anlayışının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (2020, s. 16-17). Gökdemir'e göre hoşgörü, Türk toplumunun sosyal bütünlüğü ve millî birliği açısından vazgeçilmez bir değerdir (1996, s. 1-3). Kuyurtar'a göre çoğulcu toplumların barış içinde yaşayabilmesi için vazgeçilmez bir ilke niteliğindedir (2003, s. 108-109). Tojiboeva dinsel hoşgörünün modern toplumlarda güvenlik ve toplumsal bütünleşme için önemini vurgulamıştır (2020, s. 21).

Bu çalışmalardan da yola çıkarak, kültürel zekâ ve dinsel hoşgörü kavramlarının toplumsal uyum ve barış açısından birbirini destekleyen iki önemli unsur olduğu değerlendirilmektedir. Ancak literatürde bu iki değişken arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, konunun hem teorik hem uygulamalı araştırmalar açısından geliştirilmeye açık olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Aksoy, Z. (2013). *Kültürel zekâ ve çok kültürlü ortamlardaki rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Akyiğit, H. (2020). Ahmed Yesevî'nin düşünce sisteminde hoşgörü ve kültürel çoğulculuk. *Erdem*, 79, 1-20.
- Allport, G. W. (1966). The religious context of prejudice. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 5(3), 447-457.
- Ang, S. ve Van Dyne, L. (2015). *Handbook of cultural intelligence: Theory, measurement, and applications*. Routledge.
- Ang, S., Van Dyne, L. ve Tan, M. L. (2011). Cultural intelligence. R. J. Sternberg ve S. B. Kaufman (Ed.), *Cambridge handbook on intelligence* (ss. 582-602) içinde. New York: Cambridge Press.
- Arık, D. (2019). Türk kültüründe dini müsamaha ve birlikte yaşam. *Orta Asya Türk Kültürünün Anadolu Kültürüne Etkileri Uluslararası Sempozyumu*, 163-181.
- Arslan, M. (2016). Kültürel bellek bağlamında hoşgörü ve barışın arkaplanı. *Sempozyum Bildirileri*, 104-110.
- Aslan, Ö. (2001). Hoşgörü ve tolerans kavramlarına etimolojik açıdan analitik bir yaklaşım. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 357-380.

- Avcı, M. (2006). Ergenlikte toplumsal uyum sorunları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 39-63.
- Aydın, P. D. M. (1998). Türk toplumunda dinî hoşgörünün temelleri. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(8).
- Bektaş, M. (2007). Hayat bilgisi dersinde ailelerin çoklu zekâ kuramı hakkında bilgilendirilme biçimlerinin öğrencilerin proje başarıları ve tutumlarına etkisi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5(14), 9-28.
- Berry, J. W. ve Ward, C. (2006). Commentary on "Redefining interactions across cultures and organizations". *Group & Organization Management*, 31(1), 64-77.
- BMA (Birleşmiş Milletler Antlaşması). (1945).
https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf adresinden erişildi.
- Bolgün, C. (2022). Sosyal uyum: Kavramsal bir çerçeve. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(Özel Sayı), 171-190.
- Boz, H. ve Naaimi, N. (2022). Öteki kuramına göre hoşgörü ve tolerans. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30), 603-642.
- Çelik, M. ve Eflatun, M. (2020). Kültürel zekanın sosyo-kültürel uyum üzerine etkisi: Çok kültürlü bir araştırma. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 62-78.
- Dağışan, D. (1997). *Türk toplumunda dini tartışmalar ve hoşgörü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Daşlı, Y. ve Bulut, G. (2025). 'Social Cohesion' and 'Social Integration' in terms of concepts and models: A Türkiye-Germany analysis. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 60(4), 3956-3975.
- Durmuş, İ. (2014). Türk kültür çevresinde kültür adlandırmaları. *Gazi Akademik Bakış*, (15), 269-298.
- Earley, P. C. ve Ang, S. H. (2003). *Cultural intelligence: Individual interactions across cultures*. Stanford University Press.
- Earley, P. C. ve Peterson, R. S. (2004). The elusive cultural chameleon: Cultural intelligence as a new approach to intercultural training for the global manager. *Academy of Management Learning & Education*, 3(1), 100-115.
- Eraslan, K. (1996). Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde hoşgörü. *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 8(24), 777-782.
- Erdoğan, İ. (2011). Siyaset-din ilişkisi bağlamında bazı dinî kavramlardaki anlam kaymaları. *Düşünce Dünyasında Türkiz: Siyaset ve Kültür Dergisi*, 2(11), 49-66.
- Erkal, M. (1992). Sosyal bütünleşmede hoşgörünün yeri. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 10(22), 151-158.
- Gardner, H. ve Moran, S. (2006). The science of multiple intelligences theory: A response to Lynn Waterhouse. *Educational Psychologist*, 41(4), 227-232.
- Göğebakan, Y. (2010). Türk kültüründeki hoşgörü anlayışının tarihsel ve kültürel kaynakları ve bu anlayışın kültür varlıklarına yansımaları. *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 201-223.
- Gökarp, Z. (1989). Türk ahlakı. İstanbul: Toker Yayınları.

- Gökdemir, A. (1996). Hoşgörü ihtiyacı. *Erdem*, 8(22), 1-3.
- Göktürk, I. (2023). Kültürel zekâ: Zekânın kültürel olarak kavramsallaştırılması ya da kültürel bağlam içinde zekâ. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(88), 1939-1957.
- Gözetin, S. (2016). *Üstün ve normal zekâlı öğrencilerin öğrenmeye ilişkin tutumlarının karşılaştırılması*. Yüksek lisans tezi. Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güvenç, B. (2015). *İnsan ve kültür*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Halıcı, F. (1995). *Hünkâr Hacı Bektaş Veli'den deyişler*. Ankara: TBMM Yayınları.
- Hampden-Turner, C. ve Trompenaars, F. (2006). Cultural intelligence: Is such a capacity credible?. *Group & Organization Management*, 31(1), 56-63.
- Hook, J. N., Farrell, J. E., Johnson, K. A., Van Tongeren, D. R., Davis, D. E. ve Aten, J. D. (2017). Intellectual humility and religious tolerance. *The Journal of Positive Psychology*, 12(1), 29-35.
- Hökelekli, H. (2022). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbiş, T. (2018). Kültürel zekâ. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (10), 20-35.
- Kalın, M. F. (2017). Voltaire'in dinî hoşgörü anlayışı ve İslâm'la ilgili düşüncelerinin değerlendirilmesi. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7), 31-51.
- Karimullah, S. S. ve Sugitanata, A. (2023). The government's strategies for promoting religious tolerance in a multicultural society. *Journal of Religious Policy*, 2(1), 75-102.
- Keskinel, B. ve Doğan, C. (2020). Göç, çokkültürlülük ve toplumsal uyum. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 6(2).
- Kork, G. (2024). *Sosyokültürel uyum ve kültürel zekâ ilişkisi: Uluslararası öğrenciler üzerine bir araştırma*. Yüksek lisans tezi. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Köse, N. (2016). *Erasmus programının kültürel zekâ üzerindeki etkisinde demografik özelliklerin rolü*. Yüksek lisans tezi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Kulak, R., Çakır, Z. ve Nebil, T. (2024). Din nedir? İslam dinin özellikleri. *Premium e-Journal of Social Sciences (PEJOSS)*, 8(39), 276-285.
- Kuyurtar, M. (2003). Dinsel hoşgörü: Ahlaki bir erdem mi, politik bir tedbir mi?. *Tezkire*, (30), 99-110.
- Küçükbezirci, Y. (2013). Mevlâna'nın hoşgörü felsefesi ve iletişim. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30), 19-25.
- Lin, Y. C., Chen, A. S. Y. ve Song, Y. C. (2012). Does your intelligence help to survive in a foreign jungle? The effects of cultural intelligence and emotional intelligence on cross-cultural adjustment. *International Journal of Intercultural Relations*, 36(4), 541-552.
- Mercan, N. (2016a). Çok kültürlü ortamlarda kültürlerarası farklılıkları yönetme sanatı: Kültürel zekâ. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 32-49.
- Mercan, N. (2016b). *İşletmelerde kültürlerarası yönetim ve kültürel zekâ*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Newman, J. (1978). The idea of religious tolerance. *American Philosophical Quarterly*, 15(3), 187-195.

- Oğuz, E. S. (2011). Toplum bilimlerinde kültür kavramı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(2).
- Onat, H. (2016). Ahmet Yesevi-Hacı Bektaş Veli çizgisinde ahlak temelli din anlayışı. *Sempozyum Bildirileri*, 36-46.
- Onay, A. (2021). Din. M. Talas ve G. Ç. Özen (Ed.), *Kültürel antropoloji* (ss. 199-218) içinde. İstanbul: Lisans Yayınları.
- Özen, G. Ç. (2021). Küreselleşmenin etkileri. M. Talas ve G. Ç. Özen (Ed.), *Kültürel antropoloji* (ss. 311-352) içinde. İstanbul: Lisans Yayınları.
- Özer, G. (2015). *Kültür-kavram ilişkisi üzerine bir araştırma*. Yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Pamuji, S. ve Wiyani, N. A. (2025). Religious tolerance in pluralistic societies: Challenges, strategies and social impacts. *Asian Journal of Education and Social Studies*, 51(5), 227-235.
- Polat, B. ve Kılıç, A. (2018). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dini hoşgörü algısı. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 246-261.
- Rahmadania, S. (2024). Religious tolerance and family dynamics: A study of interfaith households in Solok Selatan, West Sumatra. *Islamic Thought Review*, 2(2), 178-189.
- Sağır, Z. (2018). *Kültürel uyum ruh sağlığı ve din*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Salem, A. (2012). Osmanlı imparatorluğunda dini hoşgörünün kökleri. K. Karpat ve Y. Yıldırım (Ed.), *Osmanlı hoşgörüsü* (ss. 57-72) içinde. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Saray, M. (2002). *Türklerde dini ve kültürel hoşgörü, Atatürk ve laiklik*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sarkin Fada, H., Amali, I. O. O., Okafor, I. P. ve Hussaini, M. (2017). Cultural awareness and religious tolerance a vital tool for sustainable development. *Card International Journal for Social Sciences and Conflict Management*, 2(3), 95-197.
- Saylık, A. (2019). Hofstede'nin kültür boyutları ölçeğinin Türkçeye uyarlanması; geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 8(3), 1860-1881.
- Sternberg, R. J. ve Grigorenko, E. L. (2006). Cultural intelligence and successful intelligence. *Group & Organization Management*, 31(1), 27-39.
- Şahin, H. H. (2020). Tarihsel bir olgu olarak kültür, çokkültürlülük ve hoşgörü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(3), 1968-1984.
- Tanrıverdi, H. (2018). Din-kültür ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 595-601.
- Taşdemir, D. D., Çekmecelioğlu, H. G., ve Yıkılmaz, İ. (2019). Çok kültürlü ortamda çalışanların kültürel zekâ düzeylerinin duygusal emek gösterimlerine etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 12, 719-740.
- TDK (Türk Dil Kurumu). <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alınmıştır.
- Tezcan, M. (2015). *Sosyolojiye giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Thomas, D. C., Elron, E., Stahl, G., Ekelund, B. Z., Ravlin, E. C., Cerdin, J. L., ... ve Lazarova, M. B. (2008). Cultural intelligence: Domain and assessment. *International Journal of Cross Cultural Management*, 8(2), 123-143.
- Thomas, D. C. ve Inkson, K. (2005). Cultural intelligence: People skills for a global workplace. *Consulting to Management*, 16(1), 5.
- Tojiboeva, D. O. (2020). Religious tolerance is the basis of society sustainability and integration. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, 2(11), 21-25.
- Triandis, H. C. (2006). Cultural intelligence in organizations. *Group & Organization Management*, 31(1), 20-26.
- Turan, Ş. (1990). *Türk kültür tarihi*. Ankara: Bilgi Yayıncılık.
- Türk, H. (2016). Antakya'da dinlerarası hoşgörü ve Habibi Neccar örneği. *Folklor/Edebiyat*, 22(87), 155-172.
- UNESCO. (1982). *About culture*. <https://www.unesco.org/en/culture/about> adresinden erişildi.
- UNESCO. (1995). *Declaration of principles on tolerance proclaimed and signed by the member states of UNESCO*. Paris: UNESCO.
- Wen, C. I. (2019). Factors affecting students' subjective well-being: The relationship between religion, cultural intelligence, personality traits and subjective well-being (SWB). *Journal of Management and Marketing Review*, 4(4), 234-241.
- Williams, R. (1993). *Kültür* (S. Aydın, Çev.). İstanbul: İmge Yayınları.
- Yapıcı, A. ve Yapıcı, F. (2017). Ön yargı ve ayrımcılık bağlamında İslamofobi: Dini-sosyal kimlikler arası ilişkilerde değişim ve süreklilik. *İlahiyat Akademi*, (6), 1-26.
- Yapıcı, Y. D. D. A. ve Kayıklık, H. (2005). Dinsel eğilimle ön yargı ve hoşgörüsüzlük arasındaki ilişkiler üzerine psikolojik bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 413-426.
- Yavuzer, H. (2013). Hoşgörü önderi Hünkâr Hacı Bektaş Velî. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(8), 2225-2237.
- Yeşil, S. (2010). 21. yüzyılın küresel örgütleri için kültürel zekâ. *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences*, 19(2), 147-168.
- Yılmaz, F. (2019). *Dindarlık ve hoşgörü ilişkisi* (Konya Merkez ilçelerinde görev yapan öğretmenler örneği). Doktora tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yılmaz, H. (2004). Hz. Peygamber'in eğitiminde bir ilke olarak hoşgörü. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 109-132.
- Yürüşen, M. (1994). *Ahlaki ve siyasi hoşgörü*. Ankara: Siyasal Kitabevi.